

PALAIMINTOJO ATIDA

Rengėjo žodis

Palaimintojo arkiv. Jurgio Matulaičio *Užrašai* sotinte sotina alkaną dvasią, tačiau nestokoja ir kritišką protą traukiančios pagavos. Juos galima atsiversti vedinam tiek sekėjo uolumo, tiek teologo, istoriko, kalbininko smalsumo. Literatūros kritikas tokiu atveju kalbėtų apie „perskaitymo galimybių“ įvairovę, tačiau *Užrašams*, manding, labiau tiktų kita – prasmės bei raiškos „apsta“ ir „tanki“ bylojanti metafora. Jurgio Matulaičio tekstai universalūs ne įvairiaprasmių vingrybių, bet aiškiai reiškiamų idėjų veržlios ir nuoseklios tėkmės dėka. Jo sakiniai gali tapti tiek lakiais maldingų rašinių epigrafais, tiek postuluojančiomis mokslinių veikalų citatomis, nes kiekviena mintis persmelkta tikrovės sodrumo ir išpuoselėta iki skaidraus paprastumo. Istorinė amžiaus pradžios faktūra ir dvasinė amžinybės perspektyva *Užrašuose* dera abiem šio žodžio prasmėmis, t. y. vaisingai papildo ir pratęsia viena kitą.

Išskirtinės asmenybės žymių palaimintojo Jurgio tekstuose nereikia specialiai ieškoti – jos akivaizdžios. Garbieji postulatoriai, biografai, įvairiakalbių *Užrašų* leidimų pratarinių autoriai su įkvėpimu ir rūpesčiu aptarė „Bažnyčios įsimylėjęlio“ bruožus. Tad ar begalima apie jį ką nors pridurti tekstologijos – „krapštukinio“ filologų užsiėmimo – ištarmėmis? Pasirodo, galima. Ypač todėl, kad dauguma anksčiau tyrinėjusių arkiv. Matulaičio paveldą neturėjo progos nė žvilgtelėti į sovietų nacionalizuotame Marijampolės vienuolyno fonde buvusius rankraščius. Vaduojantis gana tiksliais, bet „išgrynintais“ nuorašais, įmanu spręsti, ką byloja kunigo, vėliau vyskupo sekėjams *paliktos* mintys. Tačiau vienu antru atveju ne mažiau iškalbingai palaimintojo Jurgio šventumą liudija tai, kas ir kodėl *taisyta, išbraukta* ar *įterpta*... Toliau pamėginsime mieliems skaitytojams atskleisti,

RENGĖJO ŽODIS

kaip įsiziūrėjimas (kartais net pro lupą) į *Užrašų* autografą plečia hermeneutinį akiratį. Pasekus pastraipos, frazės ar net žodžio formos susiklostymą, stiprėja įsitikinimas, kad arkiv. Matulaičio tekstai turėtų traukte traukti kalbininkus, Bažnyčios ir valstybės istorikus, pagaliau pilietinės santarvės puoselėtojus.

PAKANTOS ANATOMIJA

Dar nespėjęs į Vilniaus sostą įžengti vyskupas nominatas Jurgis Matulaitis jau buvo kaltinamas tiek šaltumu lietuviams, tiek nemeile lenkams, tiek abejingumu baltgudžiams. *Užrašų* autografe lyg rentgeno nuotraukoje matyti jo atidos kiekvienam ganomajam, rūpinimosi kiekviena vyskupijoje gyvenančia tauta smulkiausias žymės. Šiuo požiūriu iškalbingas toks vyskupo atsakas konfratūrų kritiką persakiusiam kun. Leopoldui Chomskiui: *stebiuos, dėl ko kunigai nuo manęs galėtų šalintis. N[ė] vienam nesu niek[o] bloga padaręs, nei vienu žodeli[u] nesu nė vieno dar iki šiol užgavęs [...] Liaudžiai taip pat esu visa širdimi tarnavęs, kur reikiant; nesuprantu, kodėl ji šalintųsi nuo manęs; priešingai, mane gynė, kur reikėjo, ir visuomet širdingai sveikino* (p. 204).

Gyvi *Užrašų* posakiai liudija, kad jų autoriui buvo akivaizdus tiek tautinių jausmų subtilumas, tiek jų keliamas pavojus: *Sukeltus žmonių jausmus ir įtemptus dirgsmius nori dar tempti, kol truks* (p. 144). Atsižvelgiama į menkiausius geranoriškumo ar, priešingai, abejingumo kitos tautybės, kitoniškų politinių nuostatų žmonėms niuansus: *Aš prašiau [kapitulos], jei tik galima, kad Tarybos atstovams pirmą vietą užleistų* (įterpinys įrašytas vietoj po žodžio ‘prašau’ išsykėjusios šalutinio sakinio pradžios, p. 113); *Iš daugelio žmonių gavau išgirsti, kad čia seniau būdavo skiriami į lietuvių parapijas kunigai, nė žodžio nemoką lietuviškai, ir, ilgus metus ten klebonaudami, nė nesirūpindavę lietuviškai pramokti* (frazė pataisyta iš ‘nė nepramokdavę lietuviškai’, p. 164). Matyt, dėl tautinių

dalykų paisymo vysk. Matulaitis vartoja keleriopas asmenvardžių formas: aiški tendencija lenkiškos orientacijos asmenų pavardes rašyti lenkišku, o susipratusių lietuvių – lietuvišku pavidalu. Kelių dažniau minimų dvasininkų (pvz., Karolio Lubianieco, Stanisławo Maciejewicziaus) pavardžių formos rankraštyje iš pradžių įvairuoja, bet vėliau pereinama prie lenkiškos formos, ir tai sutampa su jų endekiškos veiklos aptarimu.

Dėmesys minties niuansams ir tikslumo pastanga gerai matyti politiškai reikšmingų vertinimų pataisose. Raute Pilsudskio garbei vysk. Matulaitis apie Bažnyčios padėtį atsiliepė: *dabar liuosiau atskvėpti galima* (taisyta iš 'liuosai=laisvai', p. 207); o pokalbio su Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos nariu įspūdis nusakomas: *p. Uzquiano gerai supranta labai sunkią vyskupo padėtį Vilniuje* (prieš 'gerai' išbraukta 'labai', p. 254). Istorinės tiesos vardan autorius siekia tiksliai įvardyti etninę situaciją: *kaip tautų reikalus čia sudearinus? ar nepadarius šalia lietuvių kalbos ir lenkų kalbą valstybinę?* (taisyta vietoj 'neįvedus', nes lenkų kalba bent Vilniuje tuo metu dominavo, p. 260). Vienu kitu atveju net pasirenkama griežtesnė formuluotė, jei tik ji teisingiau nusako aptariamo reiškinio pobūdį: *Su legionais einąs taip pat nuožmus antisemitizmas, lietuvių ir gudų neapykanta* (vietoj išbraukto 'aišk[us]', p. 215).

Matulaitis neslepia esąs patenkintas ganomųjų lietuvių ir baltgudžių džiaugsmu, kai šie patiria, kad vyskupas leidžia jiems šnekėti savo kalba (p. 161, 167). Atpasakojant pašnekovo atsiliepimą apie baltgudžių kalbos ignoravimą, neutralios intonacijos apsuptyje prapūsta gyvo pasipiktinimo gaidelė: *Tu man taip nekatalikiškai dalykus imkie* (p. 158). Užrašuose palankiai kalbama apie baltgudžių atgimimą, jis apibūdinamas kone maironiška *nebeužtvenksi upės bėgimo* parafraze (p. 268). Vysk. Matulaitis „skiria“ dvi tautiškumo formas, sakytumė, nacionalumą ir nacionalizmą. Bent keliose vietose rašydamas apie netinkamus fanatikų dvasininkų ar pasauliečių tautininkų poelgius,

RENGĖJO ŽODIS

jis prieš žodį *tautiškumas* įterpia pažyminį *nesveikas* (pvz., p. 160). „Ligos“ semantika šiuo atveju neatsitiktinė – kitoje vietoje kalbama apie *kunigų dvasios tautybėmis užsikrėtimą* (p. 161).

Abejojantiems vysk. Matulaičio patriotizmu būtų galima nurodyti tas neretas *Užrašų* vietas, kur tautų vardijimo sekoje lietuviai atsiduria pirmi, kur aiškiai regimas susirūpinimas Lietuvos armijos kovomis, derybų su Lenkija sėkme. Kažin, ar apmąstantieji Lietuvos valstybingumą yra atkreipę dėmesį į tai, kaip simboliškai vysk. Matulaitis paminėjo Vasario 16-osios akto pirmąsias metines. Tą dieną Vilniaus katedroje jis pasakė pirmą antibolševikinį pamokslą, kurio tradiciją po dviejų dešimtmečių teko pratęsti sovietų persekiojamiems dvasininkams.

Apie tautinius bei ideologinius konfliktus vysk. Matulaitis stengiasi kalbėti kuo neutralėsiu, objektyvesniu būdu. *Užrašų* autografe išbraukti arba taisyti neigiamai konotuoti, įžeidūs žodžiai: *Mitingas bolševikams labai nepavyko; žmonės neleido jiems liesti tikybos ir Bažnyčios, protestavo* (vietoj išbraukto žodžio ‘pliovoti’, p. 145). Raginamas pasmerkti endekams neįtikusius kunigus, vyskupas koreguoja akivaizdžiai neteisingą kaltinimą: *Įdavė jis [kun. Songinas] kun. Zenkevičių ir Toloczką, kad bolševikai, klasių kovą skelbia, prieš tikybos grynumą nusikalstą* (pataisyta vietoj ‘prieš tikyba’, p. 266). Pabrėžtinai skiriamas asmuo ir valdžia, valdžia ir tautybė: *O Atgimimo sąjunga („Odrodzenie“), – atsakiau, – kieno vedama ir palaikoma? Ar ne Pilsudskio ir lenkų valdžios?* (žodis įterptas, p. 239); *pagreitiną tą gūdų susipratimą ir kilimą iš pusės lenkų valdžios spaudimas* (žodis įterptas, p. 261). Matyti, kad vysk. Matulaičiui šen ten vis dėlto tenka tvardyti, idant pavojingų tautininkiškų ambicijų nepasmerktų piktu tonu. Tokiais atvejais gelbsti ironija: *Manoma, kad jie [legionieriai] norėjo prieš pasaulių pasaulį parodyti, kad Vilnius – lenkų miestas* (p. 127).

Objektyvumo siekinį atliepia gausios tiesioginės menamosios kalbos konstrukcijos bei kitos trečiojo asmens nuomonę padedančios

persakyti žodžių formos (ir ypač tiesioginės nuosakos keitimas į jas): *Gavau iš Vilniaus žinias, būk lenkai [...] norį padaryti tautinę manifestaciją, [...] kad iš to kilsiant susirėmimas ir kraujo praliejimas* (pataisyta iš 'kils', p. 111); *Kai buvo minima Pilsudskis ir Želigowskis* (pataisyta iš 'minimi', p. 251); *Gudų žemių, pagal tą sutartį nuo Rosijos atplėsty, negalima ėsą atgal ataduoti bolševikams* (žodis įterptas, p. 260). Tikslus ir vaizdus kalbėjimas *Užrašuose* gerai dera: ne vienas karo ir okupacijų siaubiamo Vilniaus paveikslas perteiktas su dokumentininko tikslumu ir menininko pagava. Įžengus bolševikams ar lenkams, akimirksniu besikeičianti miesto išvaizda pro vyskupo rūmų Pilies gatvėje langą regima tiesiog kinematografiškai: *Vakar švaistės gatvėmis legionistai, daugybės vaikščiojo jaunuomenės, ypač mergiočių, daug ponų ir ponių; žydai kažin [kur] buvo tarsi išsislapstę [...] Šiandie kas kita. Vargo ir darbo žmonės pasipylę po gatves; daugiausia žydėliai: mergaitės ir bernaičiai šen ir ten sveikina raudongvardiečius; šnekas su jais; matyt, ir pažįstamų sutinka; tarp kareivių matyt nemaža žydėlių. Ponai tarsi išmirė. Rogutėmis važinėja raudongvardiečiai ir proletarai* (p. 127).

Smulkmena, bet feminizmo paveiktas sociologas atkreiptų dėmesį į vysk. Matulaičio išvardijimą: *Buvo prisistatyti vienuolynų atstovės ir atstovai* (p. 117). O mes dar pacituosime iš pirmo žvilgsnio nereikšmingai pataisytą sakinį, kuris liudija *Užrašų* autoriaus jautrumą tiek žmogui, tiek kalbai: *Keletas, kaip man pranešė, bolševikų nukautųjų, daugiausia žydu lavonų kelias dienas nelaidoti tįsojė gatvėse* (vietoj išbraukto žodžio 'už[muštųjų]', p. 199).

Demokratijos, pliuralizmo, visuomeninės taikos puoselėtojams *Užrašai* kelia „naivų“ klausimą: kur glūdi išmintingos, patikimos, nuoširdžios tautinės bei pilietinės angažuotės ir pakantos prielaidos? Sunkiausiomis vyskupavimo dienomis grumiantis su ideologine ir politine destrukcija, palaimintąjį Jurgį stiprino atida Dievo ir artimo meilės principams.

MINTIES BŪSTAS

Ręsdamas būstą savo mintims, palaimintasis Jurgis sekė sena ir gerbtina lietuviško stiliaus tradicija. Ši veiksmoždziui teikia išskirtinį, ne vien kalbėjimo tempą, bet ir spalvą, faktūrą, toną lemiantį vaidmenį. Gyvenimo tėkmė, epochos virsmas, jausmo virpesys, tobulai įglausti klasikinėse Kristijono Donelaičio, Antano Starzdo, Antano Baranausko poezijos frazėse: „pargraudama juokės“; „žiba, tvaska, ištiška“; „skaudzia ir griaudzia“, – bei veiksmožodiškoje Motiejaus Valančiaus ir Žemaitės prozoje. *Užrašuose* laiko, erdvės, pagaliau dvasinių pokyčių suvokimas taip pat dažniausiai perteikiamas veiksmožodiniais junginiais, kurie panašūs į cituotuosius. Tokios raiškos gausa lemia dienoraštyje koncentruojamo dvasios ir istorijos vyksmo dinamiką, o įvairovė sukuria tikslumo bei subtilaus niuansavimo išpūdį, kur ne kur priartindama arkiv. Matulaičio tekstą net prie poetinės kalbėsenos.

Matulaitiškas laiko pajautos aštrumas regėti iš tokio kelių susijusių įvykių ar poelgių išdėstymo tekste, kurio nuoseklumą padeda suvokti ne formalūs datų ir valandų paženklinimai, o kaitaliojamų veiksmožodžio formų darna: *Smarkiai pakeikę pasitrankę nuėjo šalin* (p. 177); *Žmonės sugavę kun. Dijakowskj, bijodamiesi, pristatę jį bolševikams; šie, palaike kalėjime, jį teisę; spėjama, kad nužudę* (p. 265). Beveik visi greitai, emocinės įtampos prisodrinti veiksmai *Užrašuose* nusakomi bent dviejų veiksmoždzių samplaikomis: *į visas puses jį taso trauko* (p. 173); *Ponai ir ponios ėmė tuo [tuo] iš Vilniaus bėgti kraustyti* (p. 211); *Žmonės labai neramūs, susirūpinę gatvėmis nuolat siuvo vaikščiojo* (p. 213); *Šiaip visi sveiki, dirba bruzda* (p. 213). Stengiamasi kiekvieną svarbesnį aktą apibūdinti „stereoskopiškai“ – atskleisti kelis kad ir mažai vienas nuo kito tesiskiriančius aspektus, kurie reiškiami vienaarūšėmis sakinio dalimis: *Dievas ir Angelas Sargas, matyt, bu[d]i,*

sergsti ir gelbėja (p. 145); *matyt, rengia žmones, kad galėtų lengviau įvykinti Bažnyčios nuo viešpatijos atadalijimą ir atskyrimą* (p. 145); *Kun. Michalkevičius ketino eiti į trukšmadarių lizdą ir juos numaldyti ir nuraminti* (p. 263). Tokie sakiniai labai tiktų iliustruoti struktūralizmo teiginiams apie gretinimo sukuriamą opoziciją.

Sudėtinių laikų formos vartojamos sakinyje keičiantis veiksmo subjektams. Tai keliais atvejais leidžia netiesiogiai nusakyti žmogaus pastangų, jo kompetencijos ribas ir Dievo valios veikimą: *Jei tik tikrai būsime savęs išsižadėję ir Dievui visiškai atsidavę ir pasiaukoję, be abejo, kad surasime būdą ir keblumams pašalinti arba bent pro juos prasilenkti, ir mūs sumanymai bus įvykdyti* (vietoj 'mes įvykdysime', p. 10). Subjektų, veiksmų ir objektų sąryšiai *Užrašų* autoriui atrodo tokie akivaizdūs, kad jis skirtingos gramatinės priklausomybės, bet tapačių morfologinių formų žodžius paprasčiausiai rikiuoja į vienodų jungtukų siejamas eiles: *visur, kur reikia, stoti darban ir kovon ir savo galvas pakloti* ('stoti darban bei kovon < ir > pakloti galvas', p. 42); *ginti katalikų mokslas ir visas gyvenimas ir sutvarkymas šv. Bažnyčios* ('katalikų mokslas bei gyvenimas < ir > šv. Bažnyčios sutvarkymas', p. 48).

„Veiksmožodiškai“ arkiv. Matulaitis perteikia tiek įvykius, tiek požymius, savybes, būdą. Jis vartoja ne tik kitimo įspūdį kuriančias žodžių sekas, bet ir teikia pirmumą dalyviui ar būseną nusakančiai bevardei giminei: *drąsiai noriai veikiai viską apleisdavo, visko išsižadėdavo* (p. 26); *Tegul paskui mane numeta kur, kaip tą mazgotę suterštą sunėšiotą* (p. 33); *Lietuviai nuliūdę ir nusiminę taip pat glūdojo kur nuošaliai* (p. 209); *Dažnai labai man sunku, skurdu ir skaudu būdavo* (p. 223).

Iš pirmo žvilgsnio buitiškuose frazeologizmuose palaimintasis Jurgis išvelgia krikščioniško mąstymo klodą, suteikia jiems teologinį matmenį, įtraukdamas į *Užrašų* kontekstą. Žmonės *nuo žemės tavęs nenustums* (p. 10), – sako jis lygindamas Dievo bei žmonių galias. Ir

RENGĖJO ŽODIS

negalima lengvai pasakyti, ar ši frazė artimesnė sklypą praradusio vargdienio patirčiai, ar eschatologiniams pragarmių vaizdiniam. Apie tikinčiuoju apsimesusį bolševikų provokatorių, kuris neįstengė apgauti vyskupo, mestelėjama: *Ponas Kairys sprukęs pro duris išsinešino nemitęs* (p. 150). Tikri tikintieji pas ganytoją ieško „dvasinio peno“ – ši aplinkybė aktualizuoja sustabarėjusio junginio prasmę, paverčia jį ironiška užuomina. Šen bei ten vaizdžiu liaudies posakiu ar tiesiog kasdienės kalbos junginiu autorius pakeičia intelektualiojo stiliaus padarus: *priimti tokių Istatų negalima. Nusprendėme juos niekais nuleisti* (vietoj išbraukto žodžio ‘igno[ruoti]’, p. 226); *gražiais protavimais dangstydamiesi* (vietoj išbraukto junginio ‘gražiomis racijom’, p. 145).

Palaimintojo Jurgio rūpestį patvariu bei skoningu minčių būstu, žinoma, liudija ir elementarūs rankraščio taisymai. Jis keičia dėl klaidos pavartotą daugiskaitą į dviskaitą, prisiminęs taisyklingą pakaitalą, išbraukia svetimybę, kur ne kur koreguoja žodžių tvarką ir pan.: *Juodu < Jie* (p. 199); *suklydusio < sugr[iešijusio]* (p. 136); *dekanos prievolė < prievolė dekanos* (p. 204). Autografas liudija, kad ne viena sodresnė frazė radosi grįžus prie jau užrašytos minties ar persigalvojus žodžio viduryje ir pradėjus sakinį iš naujo: *Šiandie armotų trenksmo nebegirdėt* (vietoj išbraukto žodžio ‘šau[dymų]’, p. 220); *visa, ką jis apie vokiečius ir prieš vokiečius sakė, buvo galima pritaikinti prie Lietuvos ir Baltgudijos kiek dalykus atmainius ir žodį „vokietis“ „lenku“ pakeitus* (vietoj išbraukto žodžio ‘pakeitus’, p. 251). Regint smulkiomis pataisomis išmargintus puslapius, sunku patikėti, kad *Užrašai* būtų buvę rašomi vien sau – pagarbi atida gimtajai kalbai ir būsimam skaitytojui juose neatsiejami.

DIENORAŠTIS AR JO ŠVARRAŠTIS?

Kontroversiškausia mintis, kurią kelia autografuli analizė, veda prie jų istorijos permąstymo. Tyrinėtojai yra pastebėję, kad palaimintojo

Jurgio užrašai ne tik nuolat trūkinėja („dienos rašto“ pažodinė reikšmė jiems visiškai netinka), bet ir turi retrospektyvos atspalvį. Toks atspalvis ypač ryškus pirmosios [*Vilniaus užrašų*] dalies pradžioje (p. 103-117), kurioje neabejotinai grįžtama net prie pusės metų senumo įvykių. Esama požymių, jog tapimo vyskupu ir pirmųjų vyskupavimo savaitių istorija (iki p. 126) užrašyta ne anksčiau, kaip po Naujųjų Metų. Pavyzdžiui, pastraipoje prieš pažymėtąją 1918 XII 15 data minimos šv. Stepono dieną, t. y. gruodžio 26, laikytos šv. Mišios (toje vietoje vardijami keli su šv. Nazareto seserimis susiję dalykai, p. 117). Pasakojimo apie 1918 XII 16 vykusį vyskupų susitikimą ir kunigų pasitarimą tąsoje peršokama prie vokiečių valdžios veiksmų, apie kuriuos vyskupas Matulaitis galėjo sužinoti tik pirmosiomis 1919 m. dienomis (p. 119-120). Drauge su 1919 I 5 dienos įvykių srautu pažymima: *Prieš Kalėdas atvažiavo Tėvas Juozas Vaitkevičius* (p. 123), o ši žinia, atsižvelgiant į kontekstą, tikrai negalėjo likti nepaminėta anksčiau, jei tik įrašai būtų buvę nuoseklūs. Spėtina, kad praeities įvykių dėstymas tęsiasi bent iki 1919 I 6 data pažymėtos atkarpos, nes atodūsis: *Vilniuje man buvo labai sunku. Tikrai kelias čia erškėčiais nuklotas* (p. 124), – labai primena apibendrinantį retrospektyvų kalbėjimą.

Kitą didelę 1919 III 30 - IV 28 atkarpą pats autorius komentuoja: *Visą mėnesį nieko neįrašęs esu šiose knygosė, nes buvo jos išneštos iš namų ir paslėptos. [...] Dabar tik tegalėsiu pažymėti kur svarbesnius dalykus, kiek atsimindamas* (p. 185). Nurodysime dar kelias teksto vietas, leidžiančias teigti, kad jos užrašytos vėliau, neigu atsitiko aptariamais dalykais. Antai 1919 II 23 - III 2 datomis pažymėti įvykiai chronologiškai susipynę: ties II 27 data kalbama apie dviem dienom vėlesnius pokalbius (p. 159), o paskui apibūdinami II 23 kurijon atvykę Ratnyčios parapijiečiai (p. 161). Po 1919 III 8 data pažymėtos pastraipos nubraukti ir gerokai toliau – po penkių rankraščio puslapių, ties 1919 III 16 data – pridėti sakiniai: *9. III. 19. Buvau įsakęs Seminarijos Rekto-*

RENGĖJO ŽODIS

riui, kad siuntinėtų man tarnaut Mišioms VII-jo kurso klierikus po vieną. Norėjau ir klierikus asmeniškai arčiau pažinti ir per juos patirti, kas [koks] seminarijos stovis. Šiandie atėjo... (p. 165, 173). 1919 III 19-23 datų įrašai bei juose minimi įvykiai kaitaliojasi maždaug tokia tvarka: 19, 20, 21, 22 diena, grįžtama prie 20 dienės, toliau eina 21, 22, paskui vėl 19, 23 diena. Ir tik ties III 24 data rašoma: *Šiandie ir vėl aplankė mane...* (p. 176-180). Ties 1919 V 3 data atpasakojamas tą dieną vykęs pokalbis su Lenkijos Seimo atstovais, kuriame komentuotas 1919 IV 4 Seimo nutarimas dėl Lietuvos nepriklausomybės. Kitoje pastraipoje priduriama: *Man pasakius tai lietuviams, kitaip aiškinta* (p. 219). Išėitų, kad su lietuviais vyskupas naujienas aptarė po gegužės 3-osios, o pokalbių santraukas pasižymėjo sąsiuvinyje dar vėliau. Pagaliau visa 1911 m. kelionei į Romą skirta *Užrašų* dalis yra parašyta vėliau, tikriausiai Fribūre. Tai liudija tiek medžiagos grupavimas (atskirai atpasakoti pokalbiai su kun. Sergejumi de Grum-Grgimaila), tiek pluošto antraštėje nusakytas žanras – pranešimas.

Stebina būsimąjo laiko „ignoravimas“ *Užrašuose*. Žinia, jis nėra itin būdingas dienoraščio žanrui, tačiau tai, kad ši veiksmažodžio forma arba kitokios ateities veiksmo nuorodos pasitaiko itin retai, verčia suklusti. Juk apskritai žmogui nėra svikima, pasižymėjus dienos dviejų akipločio įvykius, apžvelgti jų eventualią tąsą, užsiminti apie ateityje numatytus renginius, susitikimus. *Gavau reikiamus leidimus važiuoti Varšavon. [...] Ryt dieną su kun. Juozu iškeliausiva* (p. 223), – tai bene vienintelis akivaizdus tokios laikų sanklodos pavyzdys *Užrašuose*. Atskirti, apie kuriuos įvykius pasakojama sinchroniškai, o kurie prisimenami po kelių dienų, savaitių ar mėnesių, sunku dar ir dėl to, kad vienu kitu akivaizdžios retrospektyvos atveju faktai vardi- jami stebėtinai detalai (pvz., p. 185-209), o panašiose į padenius užrašus pastraipose vos brūkštelėtas įspūdžių punktyras (pvz., p. 224-225). Nors įrodymų archyve neaptikta, o prisiminimai liudija puikią

arkivyskupo atmintį, galima spėlioti, kad jis žymėdavosi tam tikras pastabas, o vėliau jas panaudodavo, rašydamas ištisinį *Užrašų* tekstą.

Visos šios aplinkybės perša prielaidą, kad mus pasiekęs *Užrašų* pavidalas, bent jau pirmąjį vyskupavimo Vilniuje laikotarpį apiman-tis autografas R1, yra dienoraščio švarraštis. Rankraščio taisylių pobūdis greičiau įrodo, neigu paneigia šį teiginį – daugelis korekcijų liudytų nebent fanatišką skrupulingumą, jei pastabos būtų skiriamos išimtinai sau. Hipotezę paremia ir grafologinė analizė – braižo niuan-sai, rašalo atspalvis bei liejimosi intensyvumas ir kita keičiasi kur kas rečiau, nei turėtų, jei įrašai būtų buvę daromi padieniui. Pavyzdžiui, 1919 II 28 data ir eilutės pradžioje pridurta 1919 III 2 data pažymėtos pastraipos visiškai akivaizdžiai rašytos viena po kitos „neatitraukus plunksnos“ (p. 162). Net jau cituota fraze: *Visą mėnesį nieko neįrašęs esu šiose knygoje*, – prasidedanti pastraipa užrašo ypatybėmis nič niekuo nesiskiria nuo ankstesnės (p. 185).

Švarraščio hipotezę netiesiogiai patvirtina ir *Užrašų* skelbimo istorija. Nėra žinoma, ar arkiv. Matulaitis juos kam nors rodė ar davė paskaityti. Netikėta liga neleido jam pačiam sutvarkyti savo archyvo. Tačiau akivaizdu, kad autorius nesiekė dienoraščio visiems laikams paslėpti nuo žmonių akių, kad netrukus po jo mirties pub-likuoti pirmąsias *Užrašų* ištraukas marijonų sumanyta ne prieš velionio valią. Tad įmanu, jog arkiv. Matulaitis jau po atleidimo iš Vilniaus ankstesniems užrašams, kurių svarbą gerai suvokė, suteikė tam tikrą pašaliečiui skaitytojui labiau tinkamą pavidalą. Dėl perrašymo jie ir įgijo vieną kitą retrospektyviam pasakojimui būdingą savybę.

Labai tikėtina, kad ne vien išlikusieji, bet ir dingęs vadinamojo dvasinio dienoraščio autografas – mūsų vartoto nuorašo N1 pagrindas – buvo arkiv. Matulaičio atliktas švarus perrašas. Netiesiogiai tokį teiginį paremia nuorašo tolygumas – neatrodo, kad mašininkui būtų kilę daugiau problemų įskaityti *Mintis...*, nei kitas *Užrašų* dalis.

RENGĖJO ŽODIS

Vadinasi, rankraštis buvo aiškus ir tvarkingas. Gerokai svaresni kiti, teksto analize grindžiami pastebėjimai. 1911 VIII 17 m. datuotoje atkarpoje rašoma: *buvau Bažnyčios priešu apšauktas: liberalu, socialistu, čekistu* (p. 64). Nepavyko istoriniuose šaltiniuose aptikti, kad carinėje Rusijoje būtų veikęs koks nors „Črezvyčajnyj komitet“. Taigi čekisto paminėjimas (ypač trečioje „stiprėjančios“ specifinių įvardijimų sekos pozicijoje) laikytinas akivaizdžiu anachronizmu, liudijančiu, kad mus pasiekęs dienoraščio variantas šiek tiek taisant autoriaus perrašytas ne anksčiau kaip vyskupavimo Vilniuje laikais.

Būtų negarbinga nutylėti pasiūlytos hipotezės kontrargumentus. Tolygų braižą galima aiškinti palaimintojo Jurgio charakterio ypatybėmis – nuoseklumu bei savitvarda. Dvasinius sukrėtimus liudijantys emocingi dalykinio pasakojimo intarpai, 1910-1914 m. dienoraščio maldos proveržiai alsuoja tokiu nuoširdumu, impulsyvumu, šviežumu, kad sunku įsivaizduoti juos buvus taisinėtus. Nors sinchroniškumo nuorodos: *šandie* (p. 126, 221), *iš ryto* (p. 225) ir t. t. pasitaiso akivaizdžios retrospektyvos fragmentuose, be to, galėjo būti mechaniškai perkeltos į švarraštį, už jų užkliuvus, taip pat smelkiasi abejonė. Perrašant paprastai šalinami netolygumai ir pasikartojimai. Tokių pastangų matyti, tačiau ties 1921 III 31 data apie kun. Mykolo Abaravičiaus dekanavimą Ašmenoje caro laikais kalbama kaip apie naują dalyką (p. 261), nors dešimčia dienų ankstesniame įrašė pasakojama, kaip Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos nariui majorui Uzquiano aiškintos tos pačios kun. Abaravičiaus biografijos detalės (p. 254). Tiesa, pastarasis pavyzdys yra iš antrosios [*Vilniaus užrašų*] dalies, kurios autografas apskritai mažiausiai panašus į perrašą.

Vargiai bepavyks kada nors sužinoti tikrąją autografo istoriją. Svarbiau, kad ir vienoks, ir kitoks jos variantas byloja, su kokia atida palaimintasis Jurgis liudijo tiek savo žemiškąją patirtį, tiek atsivėrimus dieviškiesiems slėpiniams.

* * *

Tekstologinė *Užrašų* autografų analizė ir šios knygos sudarymas užtruko ketvertą metų. Per tą laiką teko klaustis patarimų ne vieno žmogaus, sulaukti jei ne konkrečios pagalbos, tai bent palaikančio geražodžio iš daugelio kolegų, kuriuos visus išvardyti būtų sunku. Ypatingą padėką reiškiu Marijonų istorijos instituto vadovams ir *Fontes Historiae Marianorum* redaktoriams kun. Janui Bukowicziui, MIC ir Tadeuszui Górskiui, MIC. Jie peržiūrėjo rodyklę bei dalykinius komentarus, parūpino svarbios informacijos personalijoms ir realijoms patikslinti, be to, suteikė knygos rengėjui galimybę kelias turiningas dienas praleisti Marijonų namuose Varšuvoje ir aprūpino jį reikalinga literatūra. Asmeninėmis bibliotekomis maloniai leido pasinaudoti ir visokeriopai pagelbėjo Petras Kimbrys ir dr. Juozas Tumelis, vieną kitą dalyką aiškinti padėjo dr. Irena Vaišvilaitė, dr. Sigitas Jegelevičius, kun. dr. Adolfas Grušas, dėl lietuvių kalbos dalykų konsultavo dr. Birutė Jasiūnaitė, o dėl tekstologinio aparato – Mantas Adomėnas bei Mindaugas Strockis. Ačiū jiems visiems bei korektūrą balsu padėjusiai atlikti žmonai Jolantai.

Knygos koncepcija svarstyta, tiek maži, tiek dideli kliuviniai gyldenti su Vytautu Ališausku, kuriam esu dėkingas už nepamainomo kolegiškumo pavyzdį. Tik dėl t. Vaclovo Aliulio, MIC pritarimo, rūpestingo dėmesio ir nesenkančios kantrybės šis *Užrašų* leidimas apskritai tapo įmanomas. Rengiant knygą išgyventa ne viena akimirka, kai buvo juste juntama žmogiškąsias galias viršijanti parama. Tai, kas leidinyje netikslu ar neaišku, yra rengėjo aplaidumo ir neišmanymo žymės, o visa, kas pelno palankumą, radosi palaimintojo Jurgio dangiškos globos dėka.

Paulius Subačius